

RADIOSCOLA

ORGAN DELLA CUMINONZA RADIOSCOLA ROMONTSCH

«Nicolaus Mayssen Alter Land Amann
der Landschaft Disentiss und der Zeit
Landt Richter dess Löb: Oberen Grawen
Bundes

AETATIS SUAE 44 A. 1664»

EDIZIUN DELLA
CUMINONZA
RADIO ROMONTSCH

Redacziun: Alfons Maissen

Nicolaus Mayssen
44

CLAU MAISSEN, giug radiofonic da *Teodosi Candinas*, Cuera
Margis, ils 11 de novemer 1958 dallas 14.30 — 15.00

MOTTATA, excavaziuns preistoricas da *Nicolin Bischoff* e *Armon*
Planta, Ramosch/Sent
Gievgia, ils 18 de december 1958 dallas 14.30 — 15.00

Orientaziun

Per l'emprema ura RADIOSCOLA de quest atun ha *Teodosi Candinas* scret in giug radiofonic de tempra historica. Els quater maletgs porschan als scolars fatgs ord l'istoria dil 17. tschentaner che stattan en stretg connex culla veta politica de CLAU MAISSEN, culla Cadi, las Treis Ligias... e perfin cul grond mund europeic! Las quater episodas ulti serradas, irreals en lur realitad, aulzan Clau Maissen spert sil pedestal dellas pli aultas dignitads politicas della tiara; las acziuns portan denton era gia il schiarm de siu declin e de siu trest destin che fa curdar Maissen 1678 ella vegliadetgna de 57 onns entras duas ballas laghegiadas da dus perfids assassins. Teodosi Candinas fa diever d'in oreifer artefici per dumignar la gronda materia historica. El cloma e carmala da mort en veta ils spérts dils acturs dominants de gliez temps e lai seradunar els tuts en la massiva casa-crap de Clau Maissen a Sumvitg. Els entran en quels misterius spacis culs dudisch tucs da mesanotg e svaneschan, finidas las burasclas, allas quater cul tuc-car d'ensemien dils zenns de Sumvitg. Els latschs ein urgi, Clau Maissen sto curdar, el sto murir!

La casa crap, liug d'acziun de tut nies toc historic, ha Clau Maissen schau ereger 1673 sin fundaments d'in casament aunc bia pli vegls. Oz ei la casa vita e svidada de tuttas bellezias de pli baul. Els spérts clamai a sinzur dal poet sentan denton empau de lur atgna fladada. Nus essan sespruai de dar glisch e tempra al liug, al temps cun metter en nies niev cudischet silmeins empau digl uorden che ornava pli baul schi marvegliusamein la casa crap a Sumvitg. Per l'emprema gada vegn reproducu in portret original dil cauligia. El datescha digl onn 1664. Per l'emprema gada compara era ina genealogia della famiglia Maissen stada fatga 1927 dal meglier biograf de Clau Maissen: dr. *Anton de Castelmur*. Ella vegn da-da cheu cun pliras amplificaziuns da dr. Augustin Maissen.

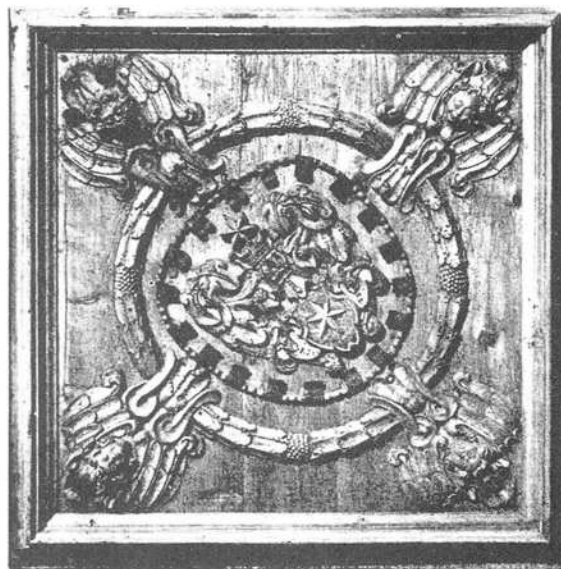
La secunda emissiun RADIOSCOLA dils 18 de december ha *Nicolin Bischoff* de Ramosch preparau. Cun capientscha vegn el e *Armon Planta*, Sent, a discuorer sur dellas recentas ed impurtontas excavaziuns de *Mottata/Patnal* sur Ramosch. Per il Grischun central vein nus giu ina semeglionta emissiun 1956 da Bonifaci Plaz: *La muntada da cattadas preistoricas*. Mo era la Surselva posseda loghens impurtonts che corrispundan pressapauc allas veglias culturas de *Mottata*. Nus alleghein mo *Crestaulta/Surin* epi la *Mutta de Falera*. — Las metodas d'excavaziun ded oz ein fetg svilupadas e raffinadas, ton che pauc sa mitschar dalla manutta practica e d'in spért allert e conscienzius dils excavaders. Veglien tut quellas breigias minuziusas dils excavaders levar tscheu e leu en nossas scolars igl interess per il studi della pli veglia historia e cultura de nos perdavonts.

Alfons Maissen

Maletg de cuviarta: Portret original en ieli de Clau Maissen, cun inscripziun, en possess de frars Maissen a Rabijs (Luven). Ei setracta dell'emprema reproducziun originala de Clau Maissen digl onn 1674. — Fotografia fatga 1958 da Augustin Maissen.

Arma Maissen scalprada en ina tabla de miez d'in plantschiu sura de cassetta en Stiva gronda (il sal) de Clau Maissen a Sumvitg 1674. Ussa sesanfla quei plantschiu el museum historic de Berna. Il present eliche ei publicaus en vol. IV Die Kunstdenkmäler des Kantons Graubünden, p. 402 e sur-schaus dalla casa editura Birkhäuser AG. Basilea.

Clau Maissen

Da Teodosi Candinas

Eisi bein giustificau de scriver in giug auditiv sur Clau Maissen? Existan buca studis vegls e novs en abuldonza leusura: Latour, Decurtins, Castelmur e P. Iso Müller! Ha buca Pader Maurus fatg immortals il podestà en moda sgarscheivla?

E già, gest perquei.

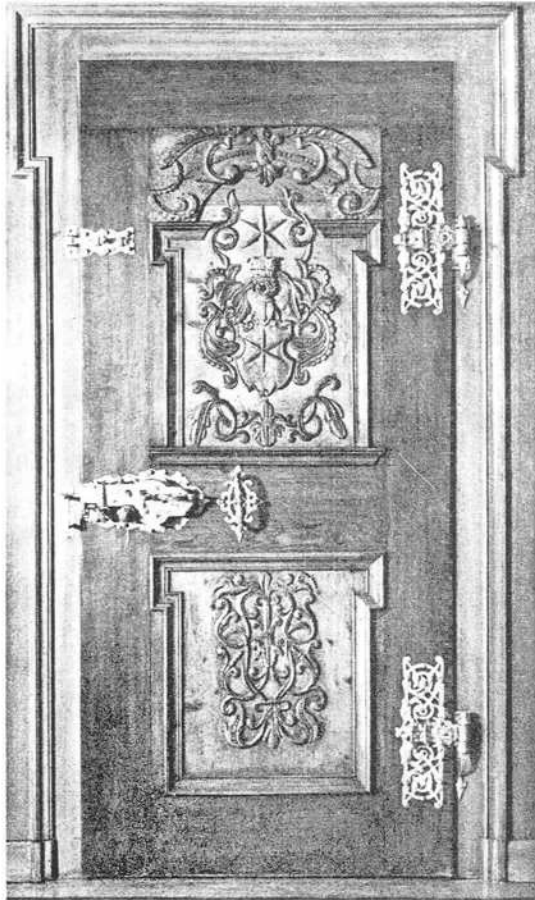
Latour e Decurtins sebasond alla cronica claustrala porschan in maletg zun funest e crudeivel de Maissen. Castelmur ha per l'emprema gada curregiu il sbagli historic, targend a nez actas impurtontas, a Decurtins nunenconuschentas. Cheutras sortescha Clau Maissen dalla nebula grischa della fama e passa ella glisch della giustaia.

Mo las peisas sin la stadera ein aunc malulivas: Pader Maurus stat dalla vart dil cronist claustral. Ed il pievel enconuscha per gronda part mo il Clau Maissen marterisau. Sche tucass ei pia de far la correctura de Castelmur era el senn litterari? Quei sa daventar forsa il pli impressivamein tras in giug auditiv per la giuventetgna dellas davosas classas. Ils affons ded oz ein ils carschi de damaun, cun els duei Clau Maissen entscheiver ina cuorsa pli honorifica tras las valladas romontschas.

Resta aunc de remarcar, ch'in giug auditiv sa muort temps restrenschiu buca risguardar mintga detagl, impurtonta ei l'idea historica ed igl ambient el qual il herox ei mess.

Entgins sclariments davart il scolast ein evidentamein indispensabels per la capientscha dil giug restrenschiu. Per levgiar quella lavur lein nus far endament cuortamein entgins fatgs d'impurtonza:

Il *combat encunter la bulla papala*: La claustra de Mustér dueigi survegnir il dretg d'occupar e manischar las pervendas della Surselva. Persuenter ha ella de bonificar igl uestgiu de Cuera che sesanfla en miserias pecuniaras. Las pervendas seriscudan per lur libertads. Clau Maissen stat cun quella caschun ferm dalla vart dil pievel. Dalla vart della claustra stattan ils Castelbergs, che furneschan per temps era igl avat. A quei aspect ecclesiastic s'aggiunta la vart politica. Las partidas secomponan (numnai adina ils exponents): Castelberg - Claustra tilan cun la Frontscha. Clau Maissen ei adherent e partisan della Spagna. In pievel che anfla buca la via en quei embrugl e queta de vegnir cuglienaus. (Nus vein combinau el giug il combat encunter la bulla cun quel encunter la Frontscha (Castelbergs)).

Esch-stiva de Clau Maissen a Sumvitg. La tabla sura cun l'arma intagliada de Clau Maissen. Fiaramenta (crutschs e curschins e speungas) de remarcabla perfecziun. Ella datescha dil tschentaner dellas finas lavurs en fier e vala per ina dellas pli bialas garnituras de quei gener en Svizzeria. Clische publicaus en Die Kunstdenkmäler des Kantons Graubünden, p. 401 e surschaus dalla casa editura Birkhäuser AG., Basilea. Da present el museum historic de Berna.

Ils combats politics-confessionals dils onns 1672—74: La malperinadad della Ligia sura facilitescha als de priedi il combat encunter ils caputschins, encunter augsegners jasters e. a. v. Igl ei in meret essenzial de Clau Maissen d'haver organisau ella dieta ina resistenza che ha giu in cert success. Cheutras ei Maissen denton sefatgs malvesius era en cercchels dellas autras Ligias. Pli tard ein ins leu denton vegni pertscharts ch'el ei staus in um loial, ch'ei staus ferm per tradiziun e defendiu la perschuasiun de siu pievel, respectond el grondamein. Mo ils signurs de Mustér e la claustra han tratg a nez la caschun senza retard per intrigar. Sut l'egida de Capol de Flem, in rival politic de Maissen, ei la Ligia de cadeinas seformada cun la mira de metter Maissen a smerscha.

La dertgira nauscha de Mustér: Essend Maissen privaus da ses uffecis til'ins a strada in process vegl ed inculpescha el d'in cert mazzament. Schebi che Maissen ei buca en tuts graus in um integher, tucca el en quei fatg negina cuolpa. El vegn infamaus, scatschaus ord la Ligia sura e schizun daus «Vogel fry». Allas autras ligias vegn ei recumandau de far il medem. Mo ils de Cuera ein indignai della sgarscheivla moda de far dretg e giusta e dattan cun Domat ensemen a Maissen tetg e schurmetg. Maissen emprova cun umens armai de survegnir dretg dal pievel sin cumin, mo vegn surcapius. Las Ligias de sut admoneschan repetidamein Mustér e smanatschan d'intervegnir. El grond embrugl concludan ils congiurai de metter Clau Maissen a smerscha cun la forza avon ch'igl agid arrivi.

Igl ei pia stau in act de desperaziun. Posteruramein han ils delinquents capiu de giustificar l'ovra cun la fama, la quala ei stada impregnada a Maissen tras tontas notgs senza speranza. Igl ei in act de giustizia de dar a mintgin il siu, quei vali era per nies Clau Maissen.

Clau Maissen — il Semperviv

Da Augustin Maissen

«CLAU MAISSEN» — tgi de nus Romontschs enconuscha buca il ferm e franc rimbumb de quels dus plaid? Sco in eco semperviv, maimurent, rebatta el aunc adina frestgs dallas preits della Claustura de Mustér, dalla tuor baselgia de Sumvitg, dalla sala casti dil prenciuestg sin Marziola a Cuera... e finalmein dals dus schlops mortals che derschan la gigantesca plonta carschida anergamein sur tut las autras tschemas ora, fagend umbriva als tschupials e cudizond scuidonza ed inimicezia.

Materialmein ei Clau Maissen curdaus dal cavagl denter Domat e Cuera, ils 26 de matg 1678, — tuccaus mortalmein da duas ballas culadas en ina fravgia secreta zanua denter Flem e Mustér. — Il spért de Clau Maissen va dapi 300 onns tras la Surselva ad encurrend ensemen la tocca de siu cunfar terreste. Quei mosaic lubess d'ereger in portret final de quei remarcabel um de politica. Mai han duas ballas de plum dau ton de scriver ella historia e litteratura de nies pievel. Distingui historiografs de nossa patria han gia scalprau lur impressiuns e lur savida en granit. Nies intent ei sulettamein de zavar ed empustir la tocca serabitschada.

Il Clau Maissen ded ier

Il pussent mistral de Sumvitg ei vegnius taccaus da duas tragedias. Ina ei la burasclusa fin de sia veta. La secunda resulta de sia tempra ded um dil 17avel tschentaner capius ed interpretas tenor il sentiment romantic dils historiografs dil 19. tschentaner.

Igl emprem che ha scret enzatgei de pli sur Clau Maissen ei stau landrechtler *Pieder Antoni de Latour*. Sias *Notizias ord la veta de landrechtler Nicolaus Maissen*, publicadas 1859 el GRI-SCHUN, astg'ins plitost numnar in pamflet che scrutaziun historica rigurusa. Latour fa pign diever documentari e mischeida bravamein fatgs historics cun la tradiziun populara. El ha buca enconuschiu la defensiu de Clau Maissen scretta en siu *Manifest* digl onn 1676, ed era buca il cuntermanifest de ses inimitgs. Igl aristocrat de Breil fa de Clau Maissen in «Gessler» e potentat senza remischun. — Pli tard ha il giuven *Casper Decurtins* pegliau fiug per quella personalitad schi attractiva. Sin fundament dil maletg daus da P. A. Latour, applicond documents plitost secundars e fagend studis superficials a Sumvitg, scaffescha *Decurtins* quasi ina fuorma de novella, ch'el pusblichescha sco dissertaziun en *Monatsrosen*, annada XXI, 1877 cul tetel: *Landrechtler Nikolaus Maissen*. Era el scumbeglia il «Zwing-Uri» culla Casacrap barocca d'in honor della Cadi, che sto vegnir elegius dal pievel sin cumin. Ins sa denton buca negar a *Decurtins* ina certa simpatia per siu herox. Quella figura schi ferma stueva animar in *Decurtins* ch'ei adina sez plein fiug e flomma per l'acziun e per il success. Sia ovretta historica sur Clau Maissen ha senza dubi animau poets e scribents e cheutras fructificau nossa litteratura romontscha.

Pader Maurus Carnot suonda en siu classic drama en 5 acts *CLAU MAISSEN*, 1922, la lingua intonada da *Decurtins*, fagend diever de libertads poeticas. Fuss il drama Clau Maissen vegnius scret 20 onns pli tard sche fuss el forsa privaus dal tien della Sinopsis claustrala scretta cun tendenza. El fuss daventaus pli historics. Clau Maissen ei era protagonist ella novella de *Pader Maurus*: *Per in pugn plein crestgas*, ed era discrets en siu: *Wo die Bündner Tannen rauschen*. Carli

Puffen en lenn nughè, dataus dagl onn 1674, en stiva de Clau Maissen a Sumvitg. Ils intagliaments ein de gronda vigur e bellezza, las lisenas cun figuras mascradas. Clische publicaus en *Die Kunstdenkmäler des Kantons Graubünden IV*, p. 401. Sesanfla ussa el Museum historic de Berna.

Arma Clau Maissen sin teila glin culla devisa GAUDE et AUDE (Gauda ed ughegia). Sutvi inscripziun indiconda tut sias dignitads. Quei maletg tochen oz aunc maina publicaus, sesanfla el Museum historic de Berna.

Fry fa 1923 la translaziun della tragedia: *Der Landrichter* (Eugen Haag, Lucern) e reedescha il text romontsch en *Annalas* 63 ed era ella *Tribuna* nr. 13 cun ina finiziun arbitrariamein midada.

Il Clau Maissen de nies temps

Igl emprem sinzur d'in Clau Maissen revedius e pli humans dat senza dubi *Pader Baseli Berther* en sia lavur: *Il cumin della Cadi de 1656 e mistral Giachen Berchter*, Mustér 1911. — La gronda subjectivitat dils cronists claustrals ha era *Gion Cabannes* exponiu en sia lavur: *Das Kloster Disentis*, Stans 1899. — Il meriteivel historiograf grischun *Alexander Pfister* ha tschentau il fundament real per la scrutaziun historica de Clau Maissen. Per l'emprema gada tracta el quella damonda en connex pli vast, risguardond las relaziuns de Maissen cun ses amitgs ed adversaris, fatg nundispensabel per capir endretg in temps schi burasclus. Nus alleghein sia lavur: *Partidas e combats ella Ligia Grischa da 1494 — 1794*; *Annalas* 40, Cuera 1925.

Pér 1927 compara la capobiografia: *Landrichter Nikolaus (Clau) Maissen*, scretta cun gronda premura da *Anton de Castelmur*, enconuscent historiograf. El presenta in Clau Maissen en interpretaziun moderna, privada dalla fama, cun criteri historic e cun reha documentaziun. Quella lavur ei era vegnida attaccada, mo strusch tuccada en sia valor. Igl ei in Clau Maissen pli verdeivels e humans, ina publicaziun che risguarda era ses gronds merets per la religiun e per la patria. La nova scrutaziun vegn adina a stuer basar sin quella lavur. — El Bündner Monatsblatt ein ils davos onns comparidas pliras lavurs da *Felice Maissen* che sustegnan in Clau Maissen rehabilitaus. De gronda impurtonza ei sia publicaziun: *In interessant patg electoral digl onn 1659*, egl Ischi 1957. Sespecialisau cunzun ella historia della Cadi e della Claustra de Mustér ei il versau ed enconuscent historiograf *Pader Iso Müller*. Adina puspei ha el schau comparer il problem «Clau Maissen» e quei surtut en connex culla historia della casa de sogn Placi e Sigisbert. En quei liug seigi surtut menzionau in tractat pli liung sur de Clau Maissen en: *Die Abtei Disentis 1655 — 1696*, Friburg 1955. Mo era quella publicaziun ei buca el cass de metter en uorden quella complexa personalitad de Sumvitg. Anzi, Iso Müller tendescha ad ina interpretaziun inculponta Maissen e siu contuorn, ferton ch'el schurmegia veseivlamein convent ed avat. Clau Maissen resta pli problematica ch'enzacu. Grazia allas novas retschercas minuziusas da *Pader Iso Müller* ei Maissen daventaus pli rehs, pli vasts, mo ellas presentan puspei in Clau Maissen pli culpents, pli attaccabels. L'argumentaziun nova dat l'impressiun che igl archiv conventual detti buca ton niev material sco quei ch'ins vess spetgau. Müller ei denton sincers avunda e conceda ch'il problem Clau Maissen seigi tutttavia buca sligiaus.

Clau Maissen ei staus dapi 1651 tochen 1671, pia duront 20 onns, siat gadas mistral della Cadi, 4 gadas Landrichter, 2 gadas sindicatur e 1665 — 1667 guvernatur en Valtellina. Ch'el seigi buca staus mo ina natira de sbier ha oz la nova historia demussau. Ins sa ch'el ei vegnius disfamaus senza motivs e senza veras perdetgas e mussaments. Clau Maissen ei aunc adina vivents denter nus. Veglien giuvens historiografs taccar quei studi danovamein e sclarir la personalitad Clau Maissen da tuttas varts. Forsa vegn ei a dar in gi de pli gronda clarezia en quei stgir smugl de bunas ovras e de machinaziuns dubiusas dil 17. tschentaner.

LA GENEALOGIA DE CLAU MAISSEN

Tabla della discendenza masculina

Tenor dr. Anton de Castelmur, 1927

En possess de dr. Victor Maissen, Cuera

Completada da dr. Augustin Maissen, Glion/USA

DOMINUS PADRUTT MAYSSEN (15 .. — 16 ..)

Ugau baselgia a Sumvitg 1633, Stathalter 1639, Quaestor
(Seckelmeister) de cumin 1640, Derschader 1641

Uxor: Anna....

LANDRECHTER CLAU MAISSEN (1621 — 1678)

«D. Stath.» a Sumvitg 1649, Cavalier en Valtellina 1650/51 Mistral della Cadi 1651 — 53, 1658 — 71, Landrechter della Ligia Grischa 1653, 1669, 1672, 1675, Sindicatur della Valtellina 1651. President della sindicatura 1673, Guvernatur e Capitani General della Valtellina 1665 — 1667, Ugau baselgia a Sumvitg 1669, Eregider della «Casacrap» a Sumvitg 1673 e dil Bogn Tenigia 1674.

Uxor: MATRONA CATRINA VALLER, feglia dil Plazi (D'WALL) † 1698.

PADRUTT (1644 — ?)

Lingia en Valtellina morta o cun Pietro, prof. e scribent, n. 1811 a Faedo (Sondrio), † 1880 a Gallipoli (Golf de Tarent).

GIUNCHER ADALBERT (1653 — 1741)

Student a Dillingen 1672, Scarvon de cumin 1684 — 86. Gerau de Sumvitg 1696 — ?. Mistral della Cadi 1692 — 93, 1714 — 15. Deputau della Cadi allas dietas de Las Punt 1701 e Glion 1714.

Uxores: 1. Dla. BARLA DE CORAY de Lags († 1684)

2. Dla. MARIA CRISTINA DE FRYBERG (de Trun?)

(2) BENEDETG JOSEF FLURIN (1713 — 1780)

Stathalter e pur a Sumvitg

Uxor: MARIA CRISTINA GIGER de Sumvitg († 1780)

SIMEON MUDEST

1745 — ?

Lingia en Frontscha (Versailles), morta o cun Abbé Charles (1818 — 1873) a Paris.

FLURIN MUDEST («Ex Vico») (1756 — 1804)

Pur a Sumvitg

Uxor (1780): MARIA BRIDA MARTIN «supraxensis»

TONI MUDEST («de Luven») (1783 — 1854)

Meister, possessur de resgias e mulins a Rabius-Luven e Luorscha (Val Blenio)

Uxor: MARIA LISABETTA FALLER de Tschuppina (Rabius) (1792 — 1863)

JOHN BAPTIST (1826 — 18 ..)

Nasch. a Luorscha (Blenio) † a Wapakoneta (Ohio) Statthalter a Rabius 1853, emigraus en U. S. A. 1854, Interpretender e fabricant. Organist della pleiv cat. a Wapakoneta.

Uxor: MARY MARGARETH CASTELBERG de Sumvitg a Toledo (Ohio) (1826 — 1913)

SEP MUDEST («de Mulin») (1820 — 1874)

Nasch. a Luven-Rabius, satr. a Sumvitg. Meister ed Architect, Pionier della industria en Surselva, Viadi de studi en U. S. A. ca. 1860.

Uxor: MARIUSCHLA LUDIVICA HETZ de Rabius (1821 — 1883).

FERD J.
(1870 — 1949)
(celebs)
Directur della
Bell Tel. Comp.
dil contadi de
Wapakoneta.

MARGARETH
(1860 — 1941)
ANTON
RENSCH
de Darvella
a Toledo
(1850 — 1921)

EDWARD
(† 1948)
(celebs)
Musicist

PLAZI ANTONI
(1852 — 1920)
Fabricant
Uxor: LISABET
CAGIENARD
de Trun
(1855 — 1940)

AUGUSTIN
(1859 — 1927)
Fabricant
Uxor: ANNA
CAHANNES
de Dardin-
Capeder
(1875 — 1946)

TEODOR
BENEDETG
(1861 — 1925)
Fabricant
Uxor: JOSEFI-
NA DISCH
de Mustér
(1869 — 1951)

Lingia a Wapakoneta (Ohio) U. S. A. morta o 1949. Famiglias descendentas da Rensch-Maissen ein Showel e Harpst a Toledo (Ohio), Chicago (Illinois) e Los Angeles (California).

Lingia
a Rabius

Lingia
a Glion

Lingia
a Claustra
(Portenza)

La collina da Mottata as rachatta vers nordvest da mosch sün 1520 m sur mar. Ella rapreschainta ün lö tipic pel möd da dmurar da nos perdavants avant Gesu Christ. Bod tuottas colonias preistoricas chattadas in nos chantun ed utro han üna situaziun sumgiainta. Che saran ils motivs? Strategia, sgürezza, segn da pussanza? Probabelmaing saran que ils istess motivs chi han servi per fabrichar baselgias, chastels e chasas signurilas in löös plü elevats.

Qualchosetta sur da la perscrutaziun preistorica in Grischun

Da Nicolin Bischoff

La perscrutaziun tant dal temp preistoric co eir da quel istoric ha il *böt* da sclerir las relaziuns da l'uman illa funcziun dal temp. Seis fats e sias relaziuns cha nus eschan in cas da scuvrir ans servan a cugnuoscher adüna daplü l'uman i'l uman, ans dessan güdar a l'incleger e l'amar. Perche in tuot l'istorgia e preistorgia as revelescha il Creader i'l uman s-chaffidur e'ns dà perdüttanza cha l'uman ais da prüm'innan la coruna da l'ouvra, s-chaffi seguond l'imagna da Dieu.

Ma tuot nos tscherchar e dumandar aint il veider archiv dal temp ha be ün sen, scha nus eschan in cas da metter tuot in *plaina relaziun cul di d'hoz*, cun nos temp, nos pensar, cun nus stess dal 20avel secul. Perche nus eschan uffants da quaist ultim e nu da s-chain schnejar la perspectiva chi'ns ais datta tras il temp, i'l qual nus vivain.

Ed amo üna: Tuots noss singuls chats e nossas arcugnoschentschas han lur vaira valur be in plaina *sintesa*, q. v. d. scha nus eschan in cas d'integrar las singulas arcugnoschentschas in ün purtret unifuorm — ün armonius purtret chi muossa l'uman sco ch'el ais in sia vaira dependenza da temp ed ambiaint.

La perscrutaziun preistorica nun ha l'avantag da quella istorica, da pudair leger ils evenimaints dal passà our da *documainta scritta*. Ella sto as cuntantar culs *reists da la cultura materiala* e be rars chats da la cultura spier-tala. Que ais il motiv cha la perscrutaziun dal temp istoric ais in cas da'ns dar ün purtret plü cumplet da l'uman in seis temp. La perscrutaziun preistorica però sto a man da singuls «crappins» provar da construir ün *mosaic* plü cumplet e vardaivel pussibel. Il preistoriker tschercha illa terra da cultura sco ün detectiv ils singuls detagls chi'l pussibiliteschan da dar respostas süllas dumandas chi interessan il plü da tuot:

CHI ha vivü sün quaist terrain?

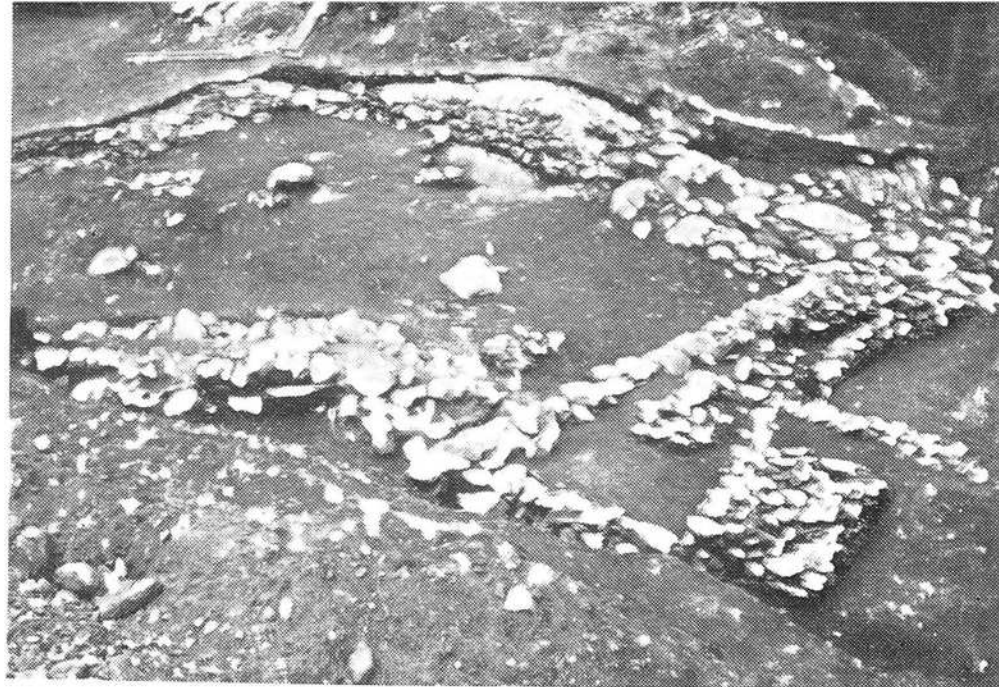
CURA hana dmurà in quaistas vals?

CO vivaivan quaists umans? *CO* faivan els lur s-cherpa?

PERCHE quai e perche tschai?

Il proseguimaint da la perscrutaziun preistorica ais dimena tuot ün oter co quel istoric e'ls resultats bler plü relatifs. Be in numerus cunguals cun oters chats in ed our d' pajais as laschan alura trar conclusiuns chi güdan arrondir il purtret o mosaic da quel temp. La preistorgia ais dimena üna scienza expressamaintg comparativa.

Dals tschinch orizonts da dmura chi han pudü gnir distinguits illas vettas culturalas da ca. 3 m grossezza ais bain la fundamainta d'üna granda chasa signurila la plü interessanta. Ella masüra 14 x 14 m ed ais la plü granda chasa fin hoz cuntschainta illa regiun da las Alps our dal temp dal fier. I'l intern da quaista chasa as ha chattà unica-maing material da la cultura da Fritzens/Sanzeno, uschè cha quaista cultura, fin hoz amo pac perscrutada, ha podü gnir localisada cronologicamaing.

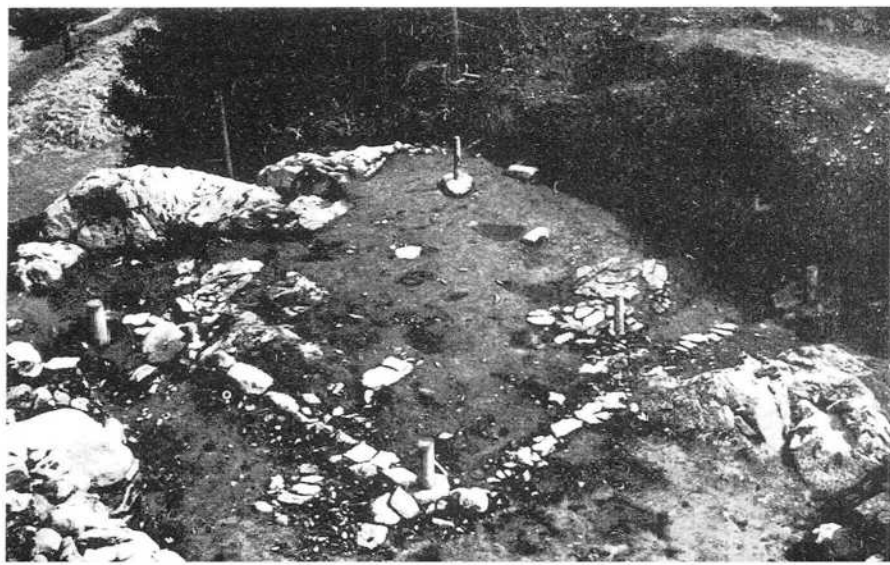
Pitschna cronologia da la preistorgia grischuna

ans avant G. Christ	Epoca:	S-chalin cultural	Uen pèr exaimpels da chats preistorics in Grischun
avant 2000	temp neolitic	Cultura da Horgen	Petrushügel da Cazis
1600	temp bruonzial prümari	tardiv	Cresta a Cazis, Mutta de Falera Stilet da San Murezzan
1500	temp bruonzial d'immez	Cultura da Crestaulta cun influenzas dal süd e dal nord	Crestaulta a Surin, Mutta de Falera, Las Muottas a Lavin Mottata a Ramosch Funtanas a San Murezzan Boatta striera a S-chanf
1200	temp bruonzial tardiv	Temp da las uornas prümari	Cresta a Cazis, Mottata a Ramosch Chaschlgins a Cunter i. O.
900		Temp da las uornas tardiv ▲ ▼ Cultura da Melaun prümara	Motta da Vallac a Salouf Cresta a Cazis, Mottata a Ramosch Depot a Domat farcla da Bever, lantscha dal Flüela
700	Temp dal fier prümari	Cultura da Hallstatt ▲ ▼ Cultura da Melaun tardiva	Mottata a Ramosch, Padnal a Susch Cresta a Cazis, sgür da Molinis
400	Temp dal fier tardiv	Cultura keltica da Latène Culturas ost- alpinas sco Fritzens/Sanzeno	S-chazzi a Burvagn, Fossas a Darvella Castaneda Mottata a Ramosch Padnal a Susch Muotta dal Clüs a Zernez
15	Cumanzamaint dal domini roman		fossas dal Bot Panadisch Chaplinas dad Igis e Sursaissa Chats romans a Mon

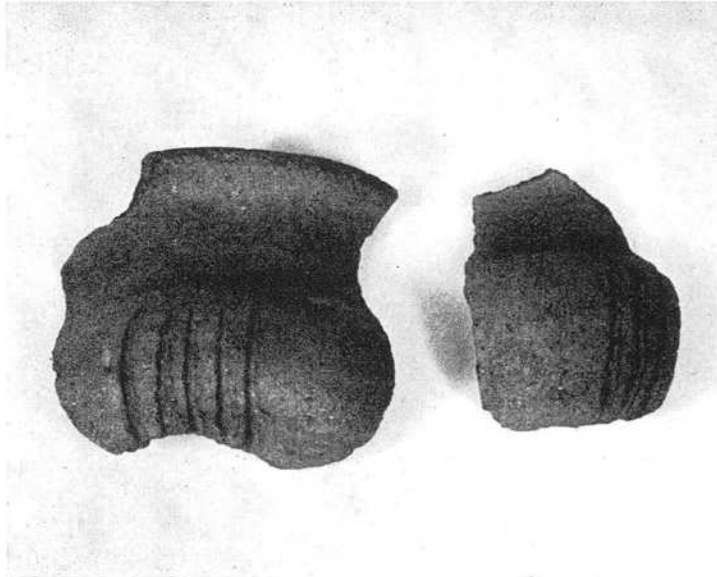

Il svilup da la construcziun da las chasas s'ha laschà proseguir spezialmaing bain illas vettas culturalas da la cultura da Melaun. Las fouras da las püttas amo bain mantgnüdas i'l terrain laschan conclüder cha las chasas dal temp da Melaun prümari avaiavan üna construcziun verticala. Dal fuond d'arschiglia as vezza a dretta ün reist, il qual ans ha pussibilità da localisar la cultura da Melaun i'l temp tanter Hallstatt e'l temp da las uornas.

Repassain uossa insembel a man da las fotografias e legendas ün pèr exaimpels dals s-chavamaints fats sü Mottata a Ramosch dal 1954 fin 1958 e guardain quant ch'els ans servan a s-chaffir ün purtret dal temp avan Gesu Christ in Engiadina.

Gio'l fuond da las vettas culturalas illa chafuolezza da ca. 3 m s'ha chattà la fundamainta dals prüms abitants da Mottata chi han vivü là sü d'ürant il temp bruonzial d'immez (ca. 1600 ans a. Chr.), dimena parallel culs abitants da Crestaulta a Surin e da la Mutta de Falera.

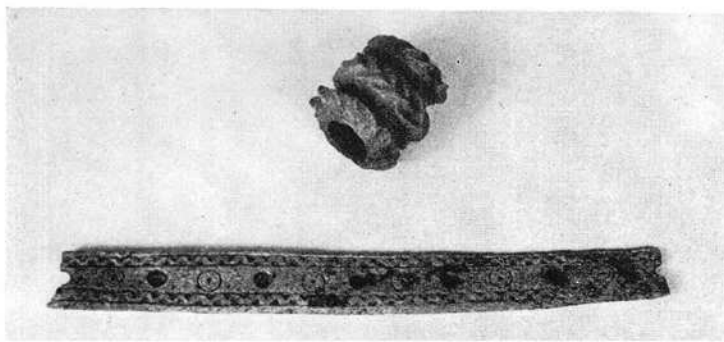

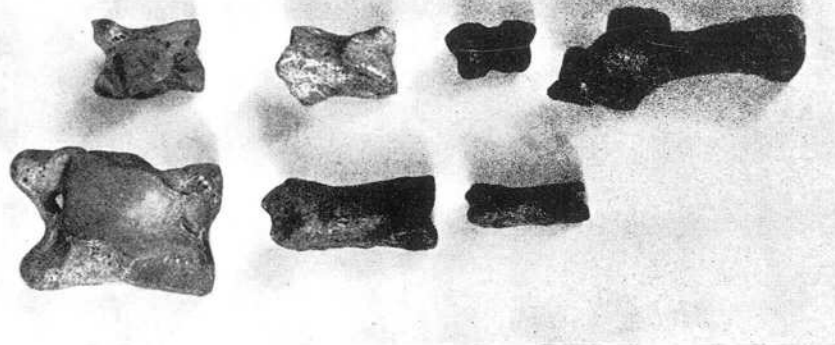
Ils plü nombrus chats da Mottata appartegnan a la cheramica (terracotta). I's sta stut a vair cun che premura ed exactezza cha las duonnas savaivan fuormar lur terraglia as tgnand consequentamaing vi a la tradiziun da temp. Quaist as tgnair vi a la «moda» pussibilitescha hoz da sviluppar üna tipologia da la terracotta chi fa buns servs per cungualar cun oters chats e per ils fixar cronologicamaing.

La checla da Melaun (sura a schneider) as distingua in sia fuorma dubel-conica e sia decoraziun a relief (Cornischa a fuorma da ghirlanda ed ur cun trais piz). La coppina da Fritzens/Sanzeno (sura a dret) eis blerun plü fina ed eleganta, ha chavinas verticalas o buols da tuot gener. Sül exaimpel qua daspera as vezza sül toc a dretta dafatta la nouda dal possessur.

Da tuot las üsaglias da metal o da corna dan in ögl quaists duos össets intagliats tenor la tradiziun da Melaun. Quel lung ais ün toc d'üna costa d'armaint gross e serviva cun sias fourinas probabelmaing a la tessanda. Quel össet a fuorma da spöl ais intagliä in ün toc corna d'tschierv e serviva probabelmaing eir per tesser. La tessanda giovaiva fingiä quella vouta üna granda rolla sco chi muossan ils chats illas palafittas e divers öss chattats sü Mottata, chi han lur parallelas in Inghilterra.

Uen dals plü prezius chats da Mottata ais üna frizza battüda our da crap da fö. Que's tratta d'ün relict neolitic chi tendscha amo aint il temp dal bruonz d'immez e cumprova, cha'l bruonz chi cumpara in oters pajais fingiä 200 ans plü bod ha be plan a plan s-chatschä las üsaglias ed armas da crap ed öss in nossas regiuns. Probabelmaing eira'l il prüm fich custaivel e gniva introdüt be sün via da commerzi. L'istess vala que pel fier intuorn 800 ans a. Chr.

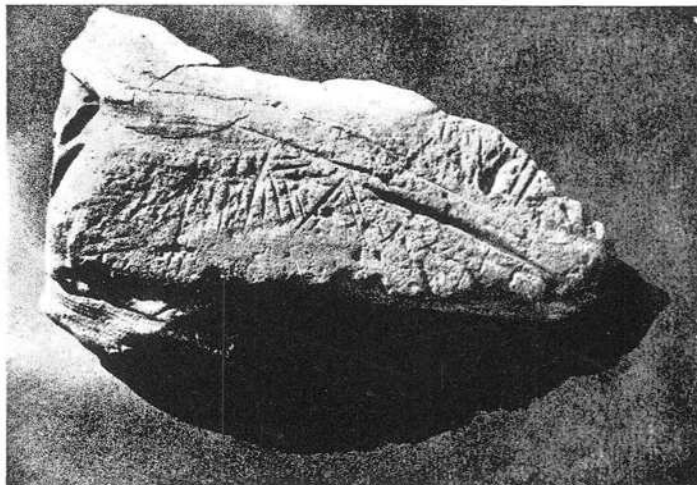

Tanter l'ossa as chatta minchatant, e que specialmaing illas vettas da Melaun, össets da la planta d'pè d'armaints gross cun üna foura e cun da tuotta sorts segns. Cunguals cul material dal museum etnologic da Basilea cumprovan cha que sun giovarets dals uffants (vachinas, chavras, bocs e chans) sco chi vegnan dovrats amo hoz illas vals dals Valsers. La fantasia dals uffants paress dimena dad esser restada l'istessa tras 3000 ans.

L'ossa ans dà eir sclerimaint sur dal möd da viver da quella vouta; ca. 90% da l'ossa deriva da bes-chas chasanas e be ca. 10% da sulvaschina. Da que pudaina conclüder, cha'ls abitants da nossas vals nun eiran in prüma lingia chatschaders ma paur. Ch'els nun eiran be alevatuors da muvel, dimpersè eir agricultuors cumprovan ün grand murter e blers craps üsats chi servivan a schmazüchar il gran.

Tanter las bes-chas chasanas resorta la granda quantitè da chavras e bescha. Il muvel bovin appartegna ad üna razza fich pitschna chi masüraiva be tant sco hoz ün vadè. Il chavagl vain eir avant fingià dal temp da Melaun, ma be in pacs exemplars.

Ün chat dret interessant ais ün crap segnà cun custabs retics. El as rechattaiva aint il müür d'üna chasa da Melaun tardiv e cuntegna probabelmaing üna fuormla misteriusa per proteger la chasa cunter malspierts. Tant ais sgür, cha que's tratta da la prüma scrittüra retica chattada in Grischun, e da quai avain nus tuots nos plaschair.

Ushè as laschessan descriver amo dunzainas da chats our dals s-chavamaints da Mottata. Minchün ais per sai üna nouva arcugnoschentscha, ün dals blers «crappins» cha nus stuvain esser buns da metter insembel per raggiundscher ün mosaic pussibelmaing cumplet, ün purtret vardaivel da noss perdavants chi han vivü qua avant la naschentscha da nos Salvador.

Cumissium Radioscola:

Tona Mark, scolast secundar, Casti
Jon Semadeni, scolast secundar, Scuol
Luzi Tschärner, scolast secundar, Andeer
Dr. Alfons Maissen, Cuera, Weinbergstrasse 14, parsura
Dr. Adolf Ribl, representant dil Studio de Turitg, Brunnenhofstr. 20